

З ІСТОРИЇ НАУКИ, КУЛЬТУРИ ТА ЛЮБИМУ

Петро Одарченко

ВИДАТНА ДІЯЧКА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ століття (До 150-річчя від дня народження Олени Пчілки)

Ольга Петрівна Драгоманова-Косач широко відома в Україні під літературним псевдонімом Олена Пчілка. І не даром ця славна видатна жінка обрала це приbrane прізвище! Воно найкраще характеризує її надзвичайну працьовитість і активну участь у найрізноманітніших ділянках української культурної і громадської праці.

Видатна письменниця – поетеса, прозаїк і драматург – улюблена дитяча письменниця, публіцистка, редакторка і журналістка, талановитий педагог і діячка національного виховання, лекторка і організатор української молоді, науковець-етнограф, активна громадська діячка, безкомпромісний і самовідданий борець за українську національну справу, зразкова матір – вихователька своїх шістьох дітей, зокрема дочки Лариси, що завдяки особливому піклуванню матері стала геніальною поетесою Лесею Українкою, – це далеко не повна загальна характеристика невсипущої діяльності Олени Пчілки. До всього цього треба ще додати, що надзвичайна енергія і працьовитість Олени Пчілки були сполучені не тільки з її літературним хистом і здібностями, але й з надзвичайною принциповістю, сміливістю, наполегливістю і з патріотичною самовідданістю. Вона ні за яких обставин ніколи не зрікалася своїх поглядів і безстрашно пропагувала їх, не боячись ні арештів, ні в'язниць, ні репресій. Все життя та різноманітна діяльність Олени Пчілки – це повчальний приклад, як у найнесприятливіших умовах треба боротися і працювати для кращого майбутнього свого народу.

Ольга Петрівна (Олена Пчілка) народилася 17/29 червня 1849 року в місті Гадячі на Полтавщині в родині Драгоманових. Її батько Петро Драгоманов – дрібний дворянин, юрист і літератор, людина освічена, інтелегентна – розвинув у своїх дітях інтелектуальні інтереси, виховав їх у дусі людяності, демократизму й любові до простого народу. Його брат Яків був засланий на Сибір за зв'язки з декабристами. Мати Єлисавета – дочка дрібного поміщика з Цяччиного хутора – мала гарний голос і чарувала своїх дітей рідними піснями. В родині панувала українська мова, українські народні звичаї, обряди. У своїй автобіографії Олена Пчілка пише: “Українська мова була спільною мовою в домі між панами і слугами”. Коли Ользі Петрівні минав дев'ятий рік, помер її батько, і тоді брат Михайло опікувався дальшою освітою Ольги Петрівни. 1861 року він влаштував її в Київський приватний пансіон Нельговської, який вона закінчила 1866 року. Це була одна з найкращих шкіл того часу. Славетний лікар і пе-

дагог Пирогов викладав тут природознавство і фізику. Михайло Драгоманов викладав історію. Особливо добре було поставлено тут вивчення іноземних мов – німецької та французької.

У Києві в помешканні М. П. Драгоманова Ольга Петрівна зустрічалася з його товаришами. Тут вона 1867 року познайомилася з чернігівцем Петром Антоновичем Косачем і в липні наступного року стала його дружиною. Ольга Петрівна виїхала на Волинь у місто Звягель (Новоград-Волинський), де Петро Антонович мав посаду голови з'їзду мирових посередників.

На Волині вона захоплюється вивченням народного побуту, записує пісні, збирає зразки вишивок. Пісенний матеріал передає М. В. Лисенкові та М. П. Драгоманову. Тоді ж починає працювати над розвідкою “Українські колядки”. Як наслідок її довголітньої праці над збиранням і дослідженням вишивок 1876 року з'явилася в світ праця “Український орнамент”. Ця перша наукова праця Ольги Петрівни здобула високу оцінку не тільки серед українських учених, а й серед західноєвропейських. У Парижі один видатний французький професор був так захоплений цією працею, що прочитав про неї цикл лекцій. І. Франко в 90-х роках просив Олену Пчілку, щоб вона написала статтю про українські народні вишивки, підкреслюючи в своєму листі, що для цього він не знайде компетентнішого від неї фахівця.

У 70-х рр. Ольга Петрівна двічі побувала закордоном. 1872 року вона їздила на зустріч з братом М. П. Драгомановим, який був у науковому відрядженні. Друга подорож 1878 року також на побачення з братом – в той час емігрантом, особою “небезпечною” для царської Росії, – визначна тим, що Ольга Петрівна зустрілася з І. Франком та М. Павликом. Під час цієї подорожі вона відвідала ряд визначних культурних центрів Західної Європи, а також встановила ділові контакти з галицькими діячами.

Побачення Олени Пчілки і П. А. Косача з М. П. Драгомановим викликало підозру з боку царської влади. Петра Антоновича було переміщено на службу до Луцька (1879). Тут завдяки матеріальній допомозі свого чоловіка Ольга Петрівна влаштувала видавництво НГВ (невеличкий гурток волинський). 1880 року вона підготувала з рукописів до друку і видала “Співомовки” Степана Руданського, врятувавши їх від забуття.

1880 року Косачі переїхали в с. Колодяжне Ковельського повіту. Тут пошавляється літературна діяльність Ольги Петрівни. 1881 року вона друкує свої “переклади з Гоголя”. Цими перекладами Олена Пчілка намагається розвивати українську мову. Вона разом із М. Старицьким, П. Житецьким та іншими не визнавала ніяких обмежень для української мови й рішуче заперечувала погляд історика М. Костомарова, що українська мова повинна служити лише для хатнього вжитку, “для домашнього обихода”.

Коли стали підростати діти Олени Пчілки, Михайло (народився 1869 року) та Леся (народилася 1871 року), то вона, за її власним свідченням, “дуже турбувалась, щоб оберегти їх від російських впливів”. І тому Ольга Петрівна, перша з тодішніх матерів свідомих українських інтелігентних родин, вчила своїх дітей рідною українською мовою, а пізніше запрошувала учителів-українців, щоб вони викладали їй дітям гімназійний курс. Сусіди-пані висловлювали велике здивування, помітивши, що Косачеві діти розмовляють “по-мужицькому” і ходять у “мужицьких убраннях”. Ольга Петрівна добре засвоїла науку свого брата Михайла Драгоманова про те, що “кожне слово, сказане не по-українському, є видаток з української національної скарбниці”.

Дбаючи про українську лектуру для своїх дітей, Олена Пчілка 1882 року видала в Києві збірник своїх перекладів “Українським дітям”. Для того, щоб її старші діти Михайло й Леся мали можливість учитися рідною мовою в українських учителів, Олена Пчілка дві зими – 1882–83 та 1883–84 – прожила в Києві. 1883 року вона почала друкувати свої поезії

З обкладинки альбому Олени Пчілки
"Український орнамент".

та оповідання у львівському журналі "Зоря". Разом із М. Старицьким Олена Пчілка хотіла видавати часопис, але царська влада не дала дозволу. Проте їм пощастило видати два випуски альманаху "Рада" (1883 і 1884).

Помітивши у своєї дочки Лариси поетичний хист, Олена Пчілка вживає всіх заходів для розвитку її таланту. Перші поетичні спроби її доньки ("Конвалія", "Сафо", "Надія") були надруковані в "Зорі". Щоб підкреслити, що авторка цих поезій походить не з Галичини, а з України, для Лариси Косач обрали псевдонім Леся Українка (в той час Україною називали лише ту частину, яка належала Росії, землі теперішньої Західної України — Галичиною і Буковиною). У Львові вийшли в світ переклади Лесі та Михайла з Гоголя ("Вечорниці", 1885).

Олена Пчілка брала діяльну участь в українському жіночому русі. Разом із Н. Кобринською вона видає перший жіночий альманах із творів самих тільки авторок-жінок. Цей цікавий альманах під назвою "Перший вінок" вийшов у Львові 1887 року. Іван Франко назвав цей збірник одним із найкращих видань того десятиліття. Тут Олена Пчілка надрукувала своє оповідання "Товаришки" та поему "Дебора", Леся Українка — три поезії та поему "Русалка". Року 1886 у Львові вийшла в світ збірка поезій Олени Пчілки "Думки-мережанки".

1891 року Олена Пчілка супроводжувала Лесю Українку на лікування до Відня й побувала у Львові у Франка, зустрілася з М. Павликом і

МАЛЕНЬКА УКРАЇНКА

Знаю, бо казала
Мені моя ненька,
Що я українка,
Правда, маленька.
Знаю, Україна
Серцю мому мила,
Я по-українськи
Молитися вчила.

А моя опіка –
То Божая Мати,
Мати України
Повна благодати.
Ось мою молитву
Прийми, Отче Боже,
Нехай Україні
Вона допоможе.

Олена Пчілка

**ВІТАННЯ ЗАКОРДОННОГО ПОБРАТИМА
ВИДАТНІЙ УКРАЇНЦІ ОЛЕНІ ПЧІЛЦІ**

“Всім організаціям і товаришам з Радянської України: “Плугові”, Григорієві Косинці, Іванові Лизанівському кажу, що стою на вуглі своєї хати і простягаю до Вас руки. Поздоровте від мене всі дужі таланти у Вас і привітайте Олену Пчілку та тіні Лесі Українки і Михайла Коцюбинського. Ви, молоді, передайте мій найнижчий поклін Михайлові Грушевському, Сергієві Єфремову і Агафангелу Кримському” *

Василь Стефаник

* Лист Василя Стефаника // Світ. – 1927. – № 6.

Н. Кобринською. В одному з неопублікованих рукописів Олени Пчілки читаємо: “Франка вже рішуче було вславлено людиною непевною, революційним “галабурдником”, непоправним соціалістом, таким, що з ним небезпечно й знатися”. Але, незважаючи на це, вона не побоялася запросити Івана Франка з родиною до себе в с. Колодяжне на відпочинок у літню пору. Їхнє перебування не залишилося непоміченим: П. А. Косач був викликаний до київського генерал-губернатора і тут йому зробили застереження. Але це не вплинуло на приязні стосунки між І. Франком і Оленою Пчілкою.

На початку 90-х років Олена Пчілка була вже відомою українською письменницею. Її глибоко поважали й щиро вітали М. Старицький, М. Лисенко, В. Мова (Лиманський), Л. Глібов та інші. Літературно-громадська праця письменниці особливо широко розгорнулася, коли наприкінці 90-х років Косачі переїхали на постійне мешкання до Києва. Тут три родини: Косачі, Старицькі і Лисенки були поєднані щирою приязню й спільними інтересами. Олена Пчілка бере діяльну участь у влаштуванні літературних вечорів, присвячених пам’яті Шевченка, Куліша, Гребінки, Глібова, століття української літератури (століття “Енеїди” Котляревського).

1889 р. засновано літературне товариство молодих письменників “Плеяда”, до якого ввійшли Леся Українка, її брат Михайло Косач, Максим Славинський, Віталій Боровик, Володимир Самійленко, Грицько Григоренко (псевдонім дружини М. Косача) та інші. Пізніше до нього приєдналися Одарка Романова, Іван Стешенко, Мусій Кононенко та інші. Товариство частіше називали “Література”. Його члени збиралися у Косачів, Лисенків, Старицьких, а також у Михайла Косача, Володимира Самійленка. На цих зібраннях молоді письменники читали свої твори, перекладали й обговорювали їх. У спогадах про М. Старицького Олена Пчілка писала, що молоді літератори “нас запрошували і ми з радістю йшли до

них. Незважаючи на те, що вони – як це було цілком натурально – могли піти далі, ніж ми, могли бути талановитіші від нас – стариків, ми, проте, не дивилися на них, як на “конкурентів”, які, мовляв, нас “підведуть під корито”, а ширі раділи їхнім успіхам і бажали всіляко підтримати їх”.

Леся Українка високо цінувала турботи й піклування матері. Літературний, а також ідейний вплив Олени Пчілки на талановиту дочку був дуже великий. Особливо він відчувався на початку літературної творчості Лесі Українки.

3 лютого 1901 року в будинку Київського літературно-артистичного товариства відбулося урочисте свято вшанування 25-ліття літературної діяльності Олени Пчілки. Лисенко й Старицький майже півтори години читали привітальні телеграми та листи, одержані з усіх кінців України. Професор А. Кримський надіслав із Москви такого листа: “Славній українській письменниці, сестрі славного брата, матері славної дочки – ясній зірці серед письменницького того сузір’я, серед тих “не худа гнізда шестокрыльців” – моє шире, шире привітання”. За підписами М. Грушевського, І. Франка і В. Гнатюка одержано привітання від редакції “Літературно-наукового вістника” зі Львова. У цьому листі підкреслюється, що Олена Пчілка в тяжких обставинах національного й політичного гніту не зламалась і “тим більший подив, тим більша радість, що ця людина – жінка, письменниця, у якої вистачило снаги не тільки чесно й непохитно нести 25 літ стяг українського слова, але й подарувати Україні ряд молодих працівників, що в домашньому крузі набралися любові до рідної мови і до рідного люду... Бажаємо, щоб наша щира участь у Вашому літературному ювілеї була запорукою, що нема тої сили, яка б могла розбити, розрізнити те, що самим життям і тисячолітньою традицією злучене в одну органічну цілість”. Про великі заслуги Олени Пчілки в розвитку української літератури прочитала доповідь Л. М. Старицька-Черняхівська. Панас Мирний, вітаючи Олену Пчілку – свою любу землячку, – назвав її сестрою по зброї.

Великою подією в житті Олени Пчілки – так само, як і в інших письменників, її сучасників – було велике національне свято української культури – урочисте відкриття пам’ятника І. П. Котляревському в Полтаві в серпні 1903 року. Тут Олена Пчілка зустрілася з М. Коцюбинським, П. Мирним, В. Самійленком, тут познайомилась з В. Стефаником. Влада заборонила промови українською мовою (лише австрійські громадяни, західноукраїнські представники мали дозвіл промовляти по-українськомu). Але Олена Пчілка, всупереч забороні, свою коротку промову про історичне значення Котляревського виголосила українською мовою. “Присутні представники влади просто були спантеличені і десь-то не встигли опам’ятатися й зупинити мене”, – згадувала Ольга Петрівна у своїй автобіографії. Це був мужній протест проти національного гніту царської Росії.

День 2 жовтня 1903 року був дуже тяжким для Олени Пчілки – помер її тридцятичотирирічний син Михайло, талановитий науковець, викладач Харківського університету, відомий в літературі під псевдонімом Михайло Обачний. Своє велике горе Ольга Петрівна долала посиленням громадської праці. В грудні 1903 року, з нагоди ювілею М. В. Лисенка, Ольга Петрівна організувала в Київському оперному театрі “концерт, підготовлений любовно, із знанням справи”, що став “ще одним тріумфом М. В. Лисенка, розкривши, наскільки це було можливо, всю багатогранну, по-справжньому народну творчість композитора” (за спогадами О. Лисенка).

Одночасно Олена Пчілка 1903 р. в кількох числах журналу “Киевская старина” надрукувала цінну етнографічну розвідку про українські колядки. А наступного 1904 року надрукувала свої спогади про М. П. Старицького, в яких подано важливі факти про майже 40-літню взаємну дружбу родин Косачів і Старицьких.

У Полтаві 1905 р. почав виходити журнал-тижневик “Рідний край”. На запрошення фундатора журналу М. Дмитрієва Олена Пчілка (без родини) переїхала в Полтаву, щоб брати діяльну участь у редакційній колегії цього часопису. А з 1907 року стала його редактором і видавцем. “У квітні 1907 року, — згадувала Олена Пчілка пізніше, — адміністрація і цензура припинили “Рідний край” за його “вредное направление”. Але видання цього часопису відновилося в Києві, і вела його Олена Пчілка вже сама, раз у раз терплячи матеріальні збитки. З витривалістю, гідною подиву, і з надзвичайним завзяттям Олена Пчілка перемагає неймовірні труднощі й перешкоди. Коли видавці відмовилися фінансувати “Рідний край”, вона стає його видавцем, терпить величезні витрати, але не кидає цієї роботи. Непохитно й уперто видає “Рідний край” і додаток для дітей “Молода Україна”. Понад усе письменниця ставить національно-громадські інтереси.

Олена Пчілка не тільки займається журналом — вона також виступає тут як палка публіцистка, протестуючи проти судів над депутатами І Думи, учасниками профспілок і масових мітингів та гостро засуджує звірства карних експедицій по селах Полтавщини. В “Рідному краї” друкувалися поезії Лесі Українки, зокрема її антимосковська поема “Бояриня”, також твори Панаса Мирного, Грицька Григоренка, Любові Яновської, Христі Алчевської, Надії Кибальчич, Агатангела Кримського, Олександра Олеса, Людмили Старицької-Черняхівської, розвідка Миколи Лисенка про українські народні інструменти. В “Рідному краї” було вміщено перший вірш Павла Тичини, твори Івана Ле, Варвари Чередниченко, Олени Журливої та інших письменників.

Багато горя зазнала Ольга Петрівна, коли 1909 року помер її чоловік Петро Антонович Косач, а 1913 року не стало Лесі Українки. Проте і в ці невимовно тяжкі часи Олена Пчілка не перериває своєї видавничої діяльності. Незважаючи на цілковитий брак потрібних коштів, вона продовжувала видавати “Рідний край” і “Молоду Україну” (до заборони 1914 року). Письменниця написала цінні спогади про видатних сучасників і друзів: про М. Кропивницького (1910), П. Житецького (1911), М. Лисенка (1912).

Після смерті Лесі Українки Ольга Петрівна перебралася до міста Гадяча. В листі до Ольги Кобилянської, написаному 16 жовтня 1913 року, вона характеризувала свій душевний стан такими словами: “Питаєте про мене. Живу, не слабую. Ще давніше тяжке горе, смерть любого сина, так гірко загартувало моє серце, що вже розбити його не може ніщо. І так житиму, працюватиму, доки зможу, доки й мене подолає природна сила, від нас не залежна. Живу таки в Зеленому Гаї, де Ви були. Гарні, лагідні краєвиди віють ніби ласкою, ніби особливим спокоєм, ніби співчуттям. Думаю в Гадячому друкувати “Рідний край”, коли дозволить влада”. (Коли почалася Перша світова війна, влада заборонила всі українські видання).

Велику національно-визвольну революцію українського народу 1917 року Олена Пчілка зустріла з надзвичайним піднесенням. У рідному Гадячі вона стає редакторкою “Газети Гадяцького земства” — з 1917 до 1919 року. Цю газету деякий час вона видавала під назвою “Рідний край”. У цей час Олена Пчілка написала багато п’єс для дитячого театру. У Полтаві 1919 року у виданні Полтавської спілки споживчих товариств надруковано “Дві п’єски для дитячого театру” (“Весняний ранок Тарасовий” і “Казка Зеленого Гаю”). На початку революції 1917 року Олена Пчілка написала оперу “Дві чарівниці” на тему зими й весни. Багато її дитячих п’єс не надруковано через несприятливі умови. До них належать такі: “Щасливий день Тарасика Кравченка” (1920), “Мир миром” (1921), “Киселик” (1921), “Кобзареві діти”, “Без’язикий”, “Боротьба” та ін. Ці п’єси ставилися в Гадячі та Могилеві-Подільському. Варто згадати й збірник опо-

відань та віршів “Книжка Різдвянка”, що вийшов у виданні Катеринославської спілки споживчих товариств 1919 року.

У перші роки революції Олена Пчілка особливу увагу присвячувала вихованню молоді в українському національному дусі. У початкових школах міста Гадяча з великим успіхом ставилися її дитячі п'єси. На літературних ранках часто виступала й авторка. Особливо великою пошаною і любов'ю користувалася вона в середніх школах Гадяча. Середньошкільна молодь з великою увагою слухала цікаві й змістовні доповіді Олени Пчілки про Панаса Мирного та про інших письменників. Учні середніх шкіл, організовані в гуртку українознавства гадяцької української шкільної молоді, в особі Олени Пчілки мали свою улюблену позашкільну вчительку й велику приятельку, яка охоче допомагала членам гуртка організувати шевченківські свята, а також доповіді на літературні теми, зокрема доповіді про Лесю Українку. Особливо великою подією в житті міста Гадяча було свято Михайла Драгоманова в кінці 1918 року, коли на зміну русифікаційному й російсько-монархічному управлінню Гадяча (за часів Скоропадського) прийшла нова українська влада Української Народної Республіки. Тоді “Гадяцкую мужскую гимназию” перейменували на Гадяцьку хлоп'ячу гімназію ім. М. П. Драгоманова. На цьому святі Олена Пчілка виступила зі своїми надзвичайно цікавими спогадами про М. П. Драгоманова, зокрема про його гімназійні роки.

Навесні 1920 року Ольга Петрівна виступила з полум'яною промовою на безпартійній селянській конференції, закликаючи селян рішуче боротися проти сваволі червоних окупантів. На другий день після цієї промови вона була заарештована. І лише завдяки втручання військового комісара-українця боротьбіста Мусієнка Олену Пчілку звільнено з-під арешту. Після цього вона змушена була виїхати з Гадяча до Могилева-Подільського до своєї дочки. А пізніше переїхала до Києва, де до останніх днів свого життя невтомно працювала у Всеукраїнській Академії наук як член кількох академічних комісій: літературно-історичної, етнографічної, громадських течій і заходознавства.

За останні роки своєї праці Ольга Петрівна надрукувала кілька наукових розвідок з етнографії та спогади про діячів української культури, зокрема про свого славного брата М. П. Драгоманова (журнал “Україна”, 2—3, 1926) та свою автобіографію (видавництво “Рух”, 1930).

Восени 1929 року, коли по всій Україні прокотилася страшна руйнівна хвиля масових арештів у зв'язку з процесом так званої Спілки визволення України, — тоді до немічної, розбитої паралічем вісімдесятирічної письменниці прийшли агенти ГПУ з ордером “на право обыска и ареста”. Але тяжкохвора жінка не могла вже ні встати, ні “следовать” за агентами.

4 жовтня 1930 року славетна українська письменниця і громадська діячка Олена Пчілка померла. Поховали її у Києві на Байковому кладовищі поряд з могилами Лесі Українки, Петра Антоновича Косача та сина Михайла. На похороні не було промов: часи жорстокого терору замкнули всім уста. Але професор Михайло Грушевський, як згадує донька Олени Пчілки Ісидора, “не міг мовчки відійти від свіжої могили великої української патріотки й невтомної довголітньої громадської діячки і, кинувши на труну Олени Пчілки грудку землі, проказав: “Вічна Тобі пам'ять на Рідній Землі!”.

Олена Пчілка була першою на Україні жінкою-поетесою, що залишила певний слід в історії української літератури. Сучасниця Шевченкова Олександра Псьол хоч і виявила поетичні здібності, проте “як творча індивідуальність не розкрилася” (*Чернишов Андрій*. Перша українська поетеса // Вітчизна. — 1963, ч. 8). Олена Пчілка розпочала свою літературну діяльність перекладами з Гоголя (1881) та Пушкіна, Лермонтова і Сирокомлі (“Українським дітям”, К., 1882). У книгу перекладів увійшли такі тво-

ри: “Анчар” Пушкіна, “Три пальми”, “Гілка Палестини”, “Мцирі” Лермонтова і “Співець” Сирокомлі-Кондратовича.

1883 року в альманасі “Рада” надруковано поему “Козачка Олена”. Дія відбувається в другій половині XVII ст. На цьому історичному тлі письменниця змалювала героїчний образ патріотки Олени. В своїй “Автобіографії” вона зазначала, що в поемі “Козачка Олена” намагалася показати горду й волелюбну жінку, яка вміє постояти за себе і за свій народ.

У виданій у Києві 1886 року книжці поезій “Думки-мережанки” опубліковано поезії 1880—1885 років. У автобіографії Олена Пчілка писала про свою збірку: “Так як “Думки-мережанки” писані в різні часи, під різними настроями душі, то зміст книжки вийшов дуже піриятий: і тенденційні вірші, і біблейські теми, і байки, і жарти, і чиста лірика — все вкупі”. З ліричних поезій варто відзначити вірш “Перед блакитним морем”. Тут подано образ дівчини, яка “між лаврів, олеандр” згадує рідний убогий хутірець. Почувши звуки чужої пісні-баркароли, дівчина згадує рідні пісні України, такі несхожі на чужу пісню. В іншій поезії, схожій своєю темою з поезією Лесі Українки “Давня весна”, поетеса малює образ хворої дівчини, перед вікном якої “барвистий килим прослала красная весна”.

Одна з найкращих поезій “Волинь незабутня, країна славутня”, в якій поетеса з великою любов’ю малює природу і людей Волині з її “милими та красними” куточками, з Луцьким замком, з рідною мовою, з усім минулим і сучасним, що стверджує “українську вдачу” Волині. В поезії “Прощання” поетеса оспівує борця за народ, запаленого “думами святими”. Зневажаючи небезпеку, він іде на “непевну дорогу” боротьби за свій ідеал:

Мандрую, кохана, в непевну дорогу,
В тяжку невідому путь;
Судилось здобути мені перемог

Чи ранньою смертю заснуть?..
Хай буде як буде!

Олена Пчілка зверталася також до біблійних образів, оспівуючи пророка — народного ватажка, який молиться “за свій люд нужденний” (“Пророк”). Іван Франко назвав поезію Олени Пчілки “Пророк” “прекрасним твором”. На біблійну тему вона написала поему “Юдіта”. У цьому творі героїня помщається ворогу за поневолення свого народу. Юдіта йде розважати завойовника Олоферна, щоб гострим мечем стягти йому голову. Вона знає, що її чекає смерть за цей вчинок, але вона свідомо йде на смерть за рідний край.

Під впливом поеми “Юдіта” Леся Українка написала поему “Самсон”. Слідом за матір’ю сімнадцятилітня Леся використовує біблійний сюжет. Героїня Лесиної поеми дівчина-патріотка Даліла дуже близька до образу Юдіти.

Байки Олени Пчілки також пройняті патріотизмом. Вони, правда, не досягають художньої якості байок Л. Глібова, проте в Олени Пчілки — першої жінки, що розробляла жанр української байки, є свої оригінальні художні засоби й теми.

У провідному вірші, надрукованому в жіночому альманасі “Перший вінок”, Олена Пчілка закликала жінок України й Галичини:

До спілки ж, сестри! В нашім гаю
Вінки ми праці пов’ємо —

І на користь рідному краю
Жіноче серце віддамо.

В “Першому вінку” Олена Пчілка надрукувала поему “Дебора”, в якій вона показує образ героїчної біблійної жінки.

У другій половині 80-х років Олена Пчілка написала поему “Русалка”, в якій висловлено ідею про неможливість щастя в існуючому суспільстві. В цей час поетеса створила поему “Орлове гніздо”, в якій виступила проти колоніалізму царської Росії. Леся Українка в листі до своєї матері в 1898 році писала: “На мою думку, се найкращий із твоїх поетичних творів”.

Олена Пчілка у своїй поетичній творчості розвивала традиції великого Шевченка, якого вона глибоко поважала, і популяризувала його життя й творчість. У статті до 46 роковин смерті Т. Шевченка вона писала:

“Се той поет, що висловив усю глибоку тугу, всю кривду, всю долю свого народу і виявив собою, своєю піснею-думою всю вдачу його. Великі співці національні тим і визначаються, що природа краю та люду щедро вкладає в них ознаки, розкидані по осібних одиницях: як іскри-промені, злучаються ознаки в добірній душі і сяють тоді великим ясним світочем навколо. Та осібні одиниці пізнають свої іскорки, своє проміння й тепло в тому багатті — і линуть душею до його. В сьому єднанні з народом українським, в родстві з ним тілом і душею велика сила Шевченкова — і чим ширшатиме освіта між нашим народом, тим більшою ставатиме невмируща слава Кобзаря”.

Останні відомі нам поезії Олени Пчілки — це “Червоні корогви” і “До Зеленого Гаю”. Оригінали цих віршів у 1927 році переховувалися серед архівних матеріалів Гадяцького музею ім. М. П. Драгоманова. Автор цих рядків зробив копії цих віршів і пізніше опублікував їх у львівських “Наших днях” (ч. 12, 1942). (Ці вірші були надруковані пізніше в ж. “Громадянка”, чч. 7—8, 1949).

У цих поезіях Олена Пчілка відгукнулася на події 1918 року. У поезії “Червоні корогви” (дата 30 січня 1918 р.) висловлено велику тугу з приводу поневолення України руйнівниками волі — більшовиками:

Замість червоних корогов,
Високо знятих, лиш червона кров
Річками всюди сумними тече,

Стражденне серце тугою пече...
“Яка краса — відродження Країни” —
Яка печаль — надій сумні руїни...

Друга її поезія “До Зеленого Гаю” (має дату “напередодні 1919 року”) — одна з найкращих, це зворушливе прощання з чудовим куточком України, що в нормальних умовах повинен був би стати національно-культурним заповідником України. У цьому чарівливому куточку на Полтавщині над річкою Пслем біля повітового міста Гадяча жила й творила свої безсмертні поезії Леся Українка, гостювала тут Ольга Кобилянська, тут перебували визначні українські діячі. Найдокладніше написала про Зелений Гай дочка Олени Пчілки Ісидора. В околиці Гадячого Косачі купили урочище Голубівщину, назвали його “хутір Зелений Гай” і 1898 року побудували тут дуже просторий і гарний дім. Зелений Гай невдовзі став осередком, де збиралися найвидатніші діячі української культури: М. Лисенко, М. Коцюбинський, В. Стефаник, І. Труш, Ф. Красицький та інші. Що ж сталося з цим справжнім національним заповідником України? Ісидора Петрівна пише: “Більшовики від мами відібрали Зелений Гай, ліс порубали на дрова, будинок продали “на знос” якомусь спритному зайді, що поставив з цього матеріалу десь на Пслі сукновальню”.

Чарівну красу лісу в Зеленому Гаї чудово змалювала Олена Пчілка в своїй поезії й висловила почуття глибокої туги, передбачаючи знищення й руїну:

А ти стоїш задуманий так тихо,
Неначе причуваєш близьке лихо,
Що простяга до тебе руку жадну,
А в їй держить сокиру безпошадну,
Готову постинать красу могутню
І обернути все в пустелю смутну,
Все знищити — і дуб, і всяке древо,
Щоб задовольнить недолі хиже чрево,

Укрить около чорними пеньками
Над голими, порожніми ярками.
...Мені співав пісні, шептав ти й жалі,
А я тобі незримі скрижалі
Душі моєї нишком розкривала,
Від тебе не таїлась, все казала...
І радощі, й журбу мою ти знаєш...
“Так, друже, так! Прощай!” — мені киваєш
І ти, ти віттям смутно поникаєш...

І цілком слушно скаржиться дочка Олени Пчілки Ісидора: “У колишніх маєтках Пушкіна, Толстого утворено музеї, а скромне, напрочуд гарне

невеличке літнисько української письменниці треба знищити, щоб і сліду не лишилося... Кінець Зеленого Гаю – до цього яскрава ілюстрація”.

Сумні мотиви останніх поезій Олени Пчілки відбивають гірку дійсність того часу. Проте в основному її поетична спадщина відзначається перевагою бадьорих настроїв, патріотизмом і почуттям обов'язку перед батьківщиною і рідним українським народом. Великою заслугою Олени Пчілки було також удосконалення поетичної форми, впровадження в українську поезію різноманітних віршових розмірів і строфічних схем. Своїми оригінальними творами, а також поетичними і прозовими перекладами Олена Пчілка *великою мірою сприяла розвитку української літературної мови*. Вона творила нові слова, намагаючись поширити український словник. Не всі її новотвори прийняла літературна мова, але деякими своїми неологізмами Олена Пчілка, безперечно, збагатила нашу літературну мову. Тепер, наприклад, неможливо собі уявити, як наша мова могла обходитися без слова “мистецтво”, однаке першою ввела це слово Олена Пчілка. Ввела вона в літературний обіг і такі слова: “переможець”, “промисливий”, “палкий” і т. д.

Олена Пчілка була не тільки поетесою, а й прозаїком та драматургом. Надаючи великого значення ролі інтелігенції в житті народу, письменниця в своїх повістях, оповіданнях і драматичних творах показувала побут української інтелігенції, зокрема українських студентів і студенток. У своїх творах Олена Пчілка рішуче виступала проти національного, політичного й соціального гніту, проти чужої школи з її бездушністю й формалізмом. Разом із М. Старицьким Олена Пчілка своєю творчістю доводить, що українською мовою можна писати не тільки про селян і для селян, а що нею можна описувати життя всіх суспільних станів.

У своєму ранньому творі “Світло правди і любові” (1886—1888) письменниця докладно розповідає про життя родини зубожілого землеміра Петра Підгірного, який у пошуках заробітку переселився з рідної Полтавщини до волинського містечка. Головний герой – син землеміра Петрусь. Він залишається на Полтавщині кінчати школу. Під впливом учителя Ященка, який дав Петрусеві прочитати “Кобзар” Шевченка, хлопець стає свідомим українцем і послідовним борцем за народницькі ідеали. Син захоплено пише батькові листа про своє знайомство з “хорошими людьми” на урочистому відзначенні Шевченкових роковин: “Не знаю, чи єсть такі люди і у вас на Волині; мабуть, єсть, – вони всюди несуть тепер світло добра і любові”. Приїхавши на Волинь, Петрусь разом із своїми товаришами допомагає селянам, захищаючи їх від кривди і наруги.

В оповіданні “Товаришки” – головні героїні Люба Калиновська і Раїса Брагова. Вони їдуть закордон здобувати вищу медичну освіту. Тут вони опинилися в середовищі студентів-земляків. У суперечці з студентами-народолюбцями Раїса виявляє свій крайній егоїзм і світогляд ретроградної дворянки. Закінчивши навчання, вона виходить заміж за німецького професора і залишається закордоном.

Цілком інший шлях обирає Люба Калиновська: вона повертається на Україну, їде в глухе село, де самовіддано й безкорисливо служить простим людям разом із своїм однодумцем Корнієвичем, з яким вона одружується. В образі Люби, як слушно зазначають літературознавці, багато автобіографічного (навіть зовнішність героїні, як спостеріг дослідник творчості письменниці А. Чернишов, Олена Пчілка списала з себе).

Іван Франко високо оцінював прозу Олени Пчілки, підкреслюючи, що вона перша серед тодішніх письменників подала у своїх творах правдиву живу розмову освічених людей.

“Мов на свіжо розцвітаючій луці оддыхаєш, так якось любо стає, читаючи Ваші оповідання”, – писав він у листі до письменниці наприкінці 80-х рр. (“Літературний архів”, 1930, ч. 3—6).

Свого часу (1901), вшановуючи 25-ліття літературної діяльності Олени Пчілки, Л. М. Старицька-Черняхівська у своїй ювілейній доповіді так оцінювала прозу письменниці: “Своїми повістями Олена Пчілка завоювала собі визначне місце в розвою нашої літератури, бо вона перша почала зображати на українській мові життя інтелігенції української і взагалі життя російського інтелігентного суспільства в усіх його проявах... Твори Олени Пчілки – це художній літопис, в якому відбилосся все, що хвилювало наше суспільство за останню чверть віку... герої Олени Пчілки – то живі люди з їх добрими й гіршими, навіть смішними рисами. Гумор Олени Пчілки будить у читачів мимохітне вболівання за тими невеличкими людьми, тими рабами своїх мізерних вад”. Велику вагу літературної спадщини Олени Пчілки для розвитку української літературної мови Л. М. Старицька-Черняхівська відзначила такими словами: “Переносючи українську літературу з сфери життя людового в сферу життя інтелігенції, Олена Пчілка зайняла визначну постать в ряду письменців, що, обробляючи, розвиваючи і поповняючи українську мову, піднесли її до ступеня мови європейської”.

Велике культурне значення мала й діяльність Олени Пчілки як драматурга. У 70—80 рр. минулого століття під гнітом урядових заборон на українське слово лише театр до певної міри був тоді трибуною, з якої можна було звертатися до українського народу. Щоб задовольнити потреби українського репертуару, Олена Пчілка взялася за перо драматурга. 1881 року вона написала водевіль “Сужена – не огужена”, в якому з гумором змалювала “городського обивателя” Перепелицю та його родину.

Одна з найкращих п’єс Олени Пчілки – це талановито написана комедія “Світова річ”. Михайло Старицький пристосував цю п’єсу до сцени, її багато років ставили корифеї українського театру з участю Кропивницького, Саксаганського, Заньковецької та ін. 1889 року комедію з великим успіхом поставив Садовський. Ця вистава, як зазначає В. С. Василько, начоно заперечувала твердження, що українські актори доти сильні, доки відтворюють прості сільські характери. Заньковецьку, виконавицю головної ролі дівчини Олександри, критики ставили в один ряд з кращими російськими артистами в ролі “бідної нареченої”. Гру всіх інших учасників вистави називали бездоганною (“Український драматичний театр”, т. 1. – К., 1967. – С. 222). В комедії “Світова річ” майстерно змальовано побут українського панства другої половини ХІХ ст. та типових представників цього середовища. Головна героїня – молода панночка Саша – тип “нової жінки”. Вона знаходить у собі сили відмовитися від шлюбу з сутягою-чиновником Павлушенком. Йому протистоять молоді інтелігенти – студент Стасенко та його приятель Голуб – виразники ідей свободи і гуманності. Письменниця в цьому драматичному творі висловлює думку, що давній безправності жінки повинен прийти кінець.

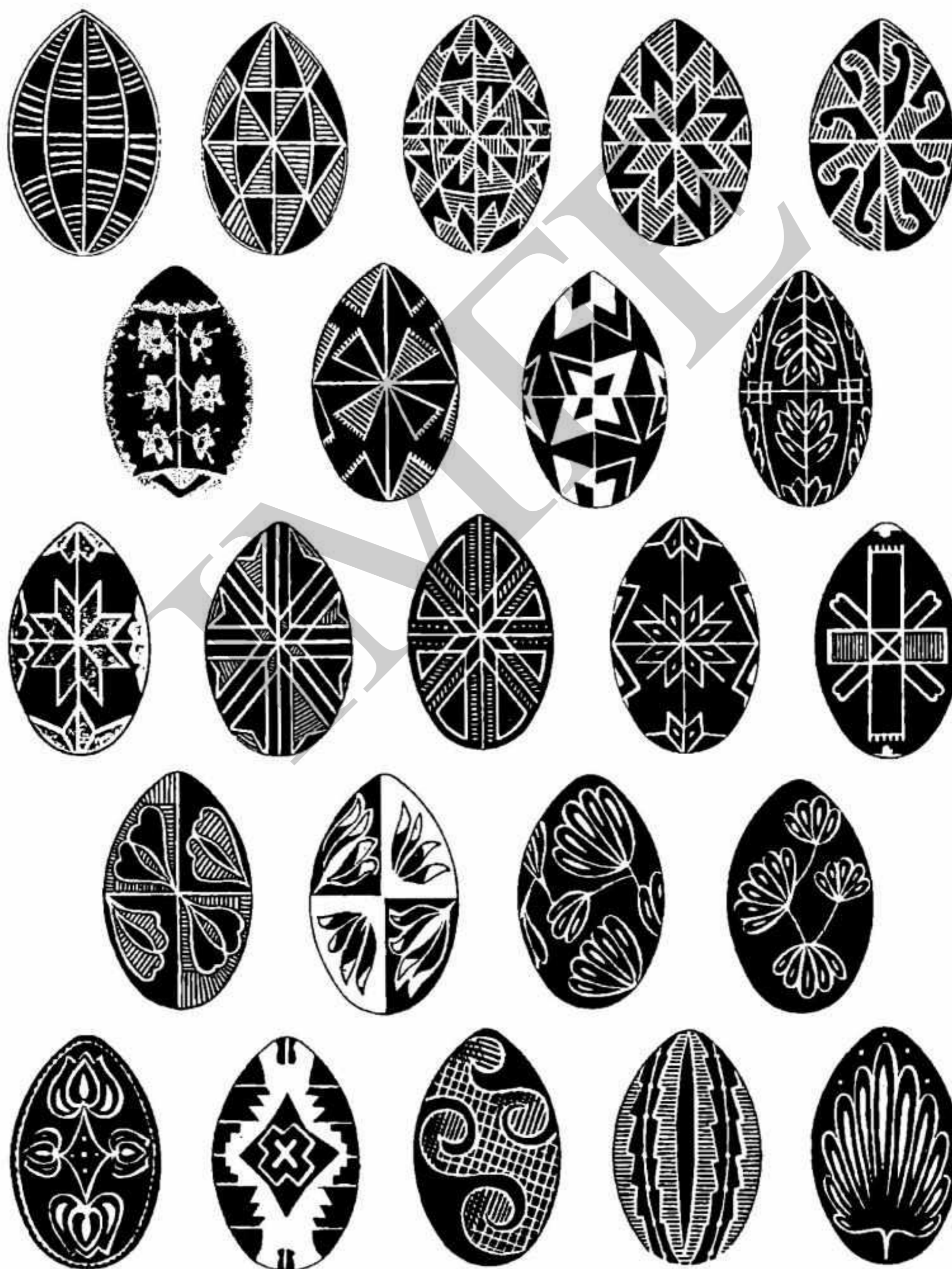
Олена Пчілка, як і інші драматурги того часу, проходить певну еволюцію – від наслідування проблем і художньої форми української мелодрами до шукання форм філософської, проблемної драми (“Український драматичний театр”. – К., 1967. – С. 346).

В архіві письменниці залишилися деякі незакінчені драматичні твори. Крім того, відомо, що Олена Пчілка написала драму з народного життя “Злочинниця”. 1888 р. цей драматичний твір передано до цензури і дальша доля його невідома.

Особливе місце в драматургії Олени Пчілки займають її п’єси для дітей (1914). Дитячі п’єси Олени Пчілки відзначаються живою розповіддю, прекрасною мовою, патріотичним змістом та художньою формою (докладніше про дитячі п’єси Олени Пчілки див. ст. Петра Одарченка “Олена Пчілка як дитяча письменниця” у збірнику “Ми і наші діти” (Торонто – Нью-Йорк. ОПДЛ. 1965. – С. 241–248).

Така багата й різноманітна діяльність видатної української письменниці й громадської діячки Ольги Петрівни Драгоманової-Косач, широко відомої всім під прибраним прізвиськом Олена Пчілка. Своєю літературною творчістю вона зробила великий внесок у розвиток української літератури та в справу збагачення української літературної мови. Своєю невтомною наполегливою працею в ділянках науковій, освітній, видавничій, громадській Олена Пчілка залишила глибокий слід і відіграла надзвичайно велику роль у розвитку національної культури, науки та в поширенні національної свідомості серед найширших верств українського народу. Глибокопринципова, палка патріотка, мужня, вольова жінка Олена Пчілка всім своїм життям, своєю поведінкою дає приклад усім українцям, як треба працювати для добра рідного народу і як треба боротися за свободу і незалежність України.

ЗРАЗКИ ПИСАНОК З АЛЬБОМУ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

УКРАЇНСЬКІ УЗОРИ ДО ШИТТЯ Й ТКАННЯ.

Українські вишиванки й тканки вславилися своєю красою. Від якого часу на їх звернув увагу ширший світ: з тихих закутків селянських вони пішли на виставки, та на продаж у великі города наші і в далекі краї заграничні. На Україні вже не тільки поодинокі люди клопочуться коло тих українських виробів, а вже захожуються й цілі товариства, земства, торгові фірми: замовляють роботу по селах, або готують її в своїх майстернях, а потім продають ті шиті й ткані вироби в своїх складах, або й посилають куди инде. На цьому полі найбільшої слави придбали собі—Полтавське Земство й Київське Кустарне Общество; маючи пильний догляд при тій справі за чистотою українського стилю, вони додержують стародавній український хист у його своєвидій красі.

На жаль, сього не можна сказати про велике число інших виробів остатнього часу на Україні. Український стиль в нашому народному (та й не тільки народному) шитті починає псуватися, зпотвдрюватися; замість узорів давнього повздержного стилю, — з тими геометричними визирунками, або стилізованими квітками й гілечками, — часто вже побачите на рукавах у наших селянок, міщанок, — або й у панночок та дам, — страшенну ляпанину: якісь неможливі „рози“, та лапате листя, або якесь там строкате зубья, птахи, — і все те ріже очі, робить з рукава, або з попередниці, шматок якогось московського ситцю, самого безглузлого смаку!

Звідки йде та „мода“, те страшне псування давнього українського хисту?.. Либонь, іде воно „з гори“, та іде все вниз, аж до простих швачок; лиха „мода“ йде з отих „премій“, мальованих листків, що ними обгортають мило, або що... Ідуть ті повітні узорі і з „модныхъ журналівъ“, з московських збірничків, про котрі можна сказати словами Котляревського, що тут „москаль наколотив гороху з капустою!“ — бо шарпнуто до тих збірничків скілька українських узорчиків (либонь з наших виданнів), а все инше — фантазія лабазницька, або чинсь инша, що не має ніякого розуміння про наш народний орнамент, — та не має й власного смаку теж.

Щоб пояснити свою думку для неспеціалістів, скажу, що наші народні узорі псуються так само, як і наша народна пісьня. Заляпані неподобними „розами“ рукави — все одно що такі „малорассійскія“ пісьні в однім московським збірничкові: „Ой, не спится, не лежится, и сонъ меня не береть, пойшовъ бы я до дѣвчонки, такъ не знаю, гдѣ живеть!“ — і так далі... А поруч стоїть ще й така пісьенька: „Разшумѣлись самовары на столѣ, разходилися угары въ головѣ!“ і т. и.

Отсе-ж таке діється й з узорамі.

Треба з тим псуванням нашого народного скарбу боротися, треба нам черпати з чистого джерела народної творчости української!

Чи всім сподобаються узорі в моєму збірничкові, я не знаю, — одно можу сказати, що їх знято на Україні, з наших творів народних, давнішого, не понованого зразка.

О. Пчілка.